

Прикази

The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology. Приредили: Mary. B. Cunningham and Elizabeth Theokritoff, Cambridge, Cambridge University Press, 2008. xxvi+321 стр.

Едиција Cambridge Companions to Religions овим зборником састављеним од 19 чланака савремених православних богослова и ангажованих списатеља, западном читаоцу представља Православну Цркву и њено богословље кроз приказе најистакнутијих богословских учења, литургијског и црквеног живота православних, као и места и ангажмана Цркве у различитим друштвеним контекстима данашњице.

Stephen M. Hildebrand, *The Trinitarian Theology of Basil of Caesarea: A Synthesis of Greek Thought and Biblical Truth*. The Catholic University of America Press, Washington, DC, 2007. xvi+254 стр.

Докторска теза којом аутор жели да прикаже егзегетски приступ Светог Василија и утемељеност његовог учења о Светој Тројици у Светом Писму.

Julia S. Konstantinovsky, Ashgate, Farnham, *Evagrius Ponticus: The Making of a Gnostic*. UK and Burlington, VT, 2009, xii+217 стр.

Најновија и у доктриналном смислу врло детаљна студија о овом утицајном и контроверзном писцу из друге половине 4. века.

Bernard Green, *The Soteriology of Leo the Great*. Oxford University Press, Oxford, 2008, xiv+273 стр.

Након 60 година прва студија о светом Лаву Великом на енглеском језику. Кроз опсежну и богату анализу светитељевих текстова, аутор покушава да рефирмише богословску мисао папе Лава, и да укаже на неоправдано занемаривање и потцењивање Лавовог доприноса христологији.

Paul Gavriluk, *The Suffering of the Impossible God: The Dialectics of Patristic Thought*. Oxford University Press, Oxford, 2004.

Павел Гавриљук, православни Рус, професор историје богословља на Универзитету Светог Томе у Минесоти, својим радом жели да побије још увек преовлађујућу Харнаковску „теорију о застрањивању хришћанског богословља у јелинску философију“ и њен најзначајнији аргумент о Хришћанству наводно туђем учењу о Божијој нестрадалности. Аутор настоји да укаже на апофатични карактер учења о нестрадалности, а затим истиче и пресудни значај православног отачког теопасхитства у борби против докетизма, патрипасијанизма, аријанства и несторијанства. Значајним патристичким увидима ова студија се надовезује на:

Thomas Weinandy, *Does God suffer?* University of Notre Dame, Notre Dame, 2000, x+310 стр.

И ова књига, Томаса Вејнандија, америчког католичког професора систематске теологије и патристике, подробном анализом великог броја отачких текстова указује на нераскидиве везе учења о Божијој нестрадалности са учењем о Оваплоћењу и брани хришћански карактер овог учења, оспораван савременим претежно протестантским теоријама о Божијем састрадавању људским патњама у страхотама 20. века.

The Gospel of John and Christian Theology, приредили Richard Bauckham и Carl Mosser, Eerdmans Publishing Company, Cambridge and Grand Rapids, MI, 2008, xxiv+212 стр.

Зборник 20 чланака реномираних западних стручњака за теологију и њене помоћне дисциплине, којима је сачињен историјски преглед утицаја Јовановог Јеванђеља на хришћанску мисао, на христологију, на епистемологију, однос Хришћана према Јеврејима, одређене савремене проблеме...

The Divine Sense: The Intellect in Patristic Theology, аутор: Anna Ngairé Williams, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, xii+252 стр.

Аутор анализира место ума у данашњој теологији у односу на патристичку, уз опсежан приказ отачког схватања улоге ума у богопознању, догматским разматрањима, богослужењу, молитви и подвижништву, читању и тумачењу Светог Писма.

In the Shadow of the Incarnation: Essays on Jesus Christ in the Early Church in Honor of Brian E. Daley, приредио Peter W. Martens, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2008, xii+290 стр.

Зборник 13 студија реномираних патролога (међу њима и два православна МекГакин и Лаут) којима се предочавају актуелне жике интересовања у са-

временој патристички, кроз разматрања неких од најзначајних тема у христологији Отаца Цркве, обухватајући период почев од 177. године и страдања лионских и вијенских мученика па до светог Максима Исповедника. На крају зборника је и библиографија Брајана Дејлија, једног од најцењенијих римокатоличких живих патролога, у чију част је овај зборник и приређен.

Новак Бишић

Хришћански Стари Савез или јеврејски Танах

Осврт на књигу: *Grundinformationen Altes Testament*, Jan Christian Gertz (Hg.), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2007, стр. 556, ISBN 978-3-8252-2745-6.

Књига *Grundinformationen Altes Testament (Основне информације о Старијем Савезу [Завети])*, коју је приредио Ј. К. Герц (J. Ch. Gertz), представља опширан и стручно урађен увод у Стари Савез. Књига је, заправо, заједнички пројекат неколико истакнутих професора Старог Савеза. Поред Ј. К. Герца, иначе професора старосавезне теологије у Хајделбергу, на књизи су радили професорка Старог Савеза у Лајпцигу А. Берлејунг (A. Berlejung), циришки старосавезник К. Смид (K. Schmid), и старосавезник из Франкфурта М. Вите (M. Witte). Прво издање ове књиге појавило се 2006. године, да би се само годину дана касније појавило и друго, прегледано (поправљено) издање. Књигу је издала позната издавачка кућа „Vandenhoeck & Ruprecht“. Књига је подељена у више поглавља, од којих је свако радио један од наведених аутора.

Први део књиге обрадила је Ангелика Берлејунг; то су два поглавља од којих се прво тиче извора и метода („Quellen und Methoden“: 19–54), док је друго

и опширније посвећено историји и историји религије старог Израила („Geschichte und Religionsgeschichte des antiken Israel“: 55–185). У првом поглављу првог дела говори се о библијским изворима, тексту Старог Савеза, предањима, преводима и канонизацији. Ауторка се осврће на археолошка налазишта, затим помиње ванбиблијске текстуалне и иконографичке изворе из Палестине, као и саму културу тога подручја. У наставку, ауторка се осврће на егзегетске методе у савременим истраживањима библијских текстова. Укратко су представљене дијахроно оријентисане методе – историјско-критичка метода и синхроно усмерене методе – структурализам, нова литерарна критика и канонски приступ. У продужетку ауторка наводи методе усмерене на конкретну примену: феминистички и социолошко-историјски приступ, као и теологију ослобођења. На крају поглавља обрађују се методе библијске археологије, јеврејске епиграфике и библијске иконографије.

Друго поглавље подељено је на два дела. У првом делу Берлејунг се бави уводним темама о историји Израила, пре свега ханаанским контекстом контекст: Израил наспрам Ханаана, Јахве против Ваала; шта уопште значе појмови Ханаан, Израил, Јуда, Јехуд, Јудеја, Самарјани и Палестина. Потом се обрађују појмови момотеизма, политеизма, монолатрије, хенотеизма и полијахвизма. Указује се на верске праксе, у којима се испољава човеков однос према Богу – званичан култ, локални култ, лична побожност / кућни култ, празници. На крају првог поглавља ауторка се осврће на географију Палестине, као и на календаре кориштене у то доба. У другом делу више је назначен историјски пресек – од касног бронзаног доба до јелинског периода. Посебно се обра-

ђују друштвене и привредне околности. У оквиру историјско-друштвених увида обрађена је пажња на насељавање, развој племена, градова и провинција. Узима се у обзир временоско-просторни и културолошко-социолошки оквир историје Израила. Ауторка покушава да што јасније и сажетије прикаже слику живота и историје старог Израила, и тиме расветли историјско-културну позадину у којој су настали старосавезни текстови.

Други део књиге обрадио је Ј. К. Герц, и он се тиче старосавезне литературе и историје њеног настанка. Хајделбершки старосавезник обрађује Петокњижје (Тору) и Раније пророке (Н^евиим ришоним). На почетку аутор даје низ начелних информација које се тичу књига из наведеног корпуса (Пост–2Цар). Потом се осврће на историју истраживања проблема, с посебним акцентовањем историје истраживања Петокњижја. У наставку се приказује настанак књига, са илустративним шематским приказом (стр. 210). Аутор посебно третира законске текстове у Петокњижју (стр. 215–230). Следећа тема односи се на делове текста од којих је састављено Петокњижје. Ту се обрађује и теологија одређених предања (свештеничког и несвештеничког), као и њихова историја деловања (Wirkungsgeschichte). Мањи део поглавља (стр. 278–302) припада корпусу књига познатијем под називом дефтеронистичка повед (ИНав–2Цар).

Друго поглавље другог дела написао је К. Шмид, и оно је посвећено Каснијим пророцима (Н^евиим ахароним). Аутор се креће једном јасном и концизном излагачком шемом. На почетку сваке књиге врши се карактеристичан увод, с циљем да „откључа“ тему („Bibelkundliche Erschließung“). Следећи одељак резервисан је за историју

истраживања поједине књиге („Literar- und forschungsgeschichtliche Problemen- zeige“). Потом долази реконструкција настанка списа, његова теологија, и на крају историја учинка. Та шема је углавном присутна и код Герца, с малим модификацијама условљеним предметом истраживања.

Трећи део саставио је М. Вите, и он се тиче Списа (К^стувим). Урађен је према истом излагачком моделу као и претходни. Распоред књига направљен је према херменеутичкој систематици јеврејског Танаха. Последње поглавље књиге обрадио је Ј. Х. Герц; у њему се аутор освће на историјско-истраживачке перспективе (стр. 509–518), феномен јединства и мноштвености теолошких исказа у Старом Савезу (стр. 519–521), историју старосавезне религије и теологије (стр. 521–523). Затим на самом крају аутор говори о Старом Савезу као делу хришћанске Библије (стр. 523–527). После главног текста следе разни додаци: хронолошке табеле, важна литература за изучавање Старог Савеза, глосар и регистри.

Иако је више аутора радило на књизи, не примећују се неке упадљиве неуједначености, како у смислу научно-стручних компетенција, тако и у смислу стилско-дидактичке презентације. Књига је писана у традицији класичних увода, са извесним додацима који се највише тичу одељака у којима се обрађује историја учинка појединих текстова. Тај моменат и сам приређивач наглашава у предговору (стр. 15–17). Варијације на опште уводне теме крећу се у оквирима научног консензуса. По обичају немачких уводних студија, доминира дијахрони приступ. То је истовремено егзегетски приручник који је, пре свега, добродошао студентима теологије, као и сваком потенцијалном изучава-

оцу Светог Писма. С обзиром на научне компетенције аутора, а и углед издавачке куће, јасно је да се ради о квалитетном научном и наставном штиву. Уопште узев, књига је „последња реч“ старосавезне пропедевтичке науке.

Па и поред тога, књига отвара значајан простор потенцијалним критичким увидима. Не толико у неком ужем смислу евентуалног неслагања око неких детаља, као што су настанак појединог списа, његова литерарна композиција, присутне теологије итд. Основни приговор овој књизи односи се на њену унутрашњу композицију у поглављима у којима се обрађује старосавезна литература. Наиме, аутори су старосавезне књиге распоредили према рабинско-јеврејској херменеутичкој систематизацији канона. Тај феномен, по себи, легитиман је и теолошки и научно. Међутим, проблем је у томе што се Стари Савез – иако то на први поглед можда изгледа банално – не може структурисати према јеврејском канону. Староизраилска литература може се називати Старим Савезом само из хришћанске перспективе, а никако из јеврејске. Према јеврејском концепту литература старог Израила назива се Танах или Јеврејска Библија. Већ на основу летимичног увида јасно је да Стари Савез може да постоји, то јест да се тако именује, само у контексту Новог Савеза. Тај моменат се не тиче само „спољашњег“ именована, него задире дубоко у основе хришћанске и јеврејске теологије.

Разлог оваквог конципирања старе Израилске литературе може се, с једне стране, тражити у „научној традицији“ савремене библистике. Од раније је тај феномен присутан у многим протестантским уводима (Sellin-Rost, Weiser, Kuhl, Eißfeld, Pfeiffer, итд.). Идејни корени таквог приступа сежу до самих по-

четака протестантизма. То се види још у Лутеровом инсистирању на „јеврејској истини“ – „*veritas hebraica*“, то јест у позиву на враћање оригиналном тексту. Лутерово наглашавање „јеврејске истине“ било је идеолошки условљено, с једне стране, општим трендом хуманистичког „враћања изворима“, а, с друге, већим дистанцирањем од Римокатоличке Цркве. Јеврејска Библија је, по мишљењу Лутера, бољи текст, и он треба да буде подлога за егзегезу. То је истовремено значило да је и њена канонска структура изворнија и боља од касније хришћанске. Таква концепција је поготово дошла до изражаја у периоду конституисања протестантске теологије у односу на римокатоличку. У библијској науци, где водеће место припада протестантским библистима, дуго се сматрало – а и данас многи сматрају – да је до херменеутичке систематизације старосавезних текстова дошло у предхришћанском периоду. То у основи значи да су касније хришћани преузели канонизоване старосавезне књиге и дали им своју (изведену) теолошко-херменеутичку структуру.

Међутим, савремена научна истраживања – поготово англоамеричких библиста – показују да је до коначног формирања канона дошло у каснијем периоду. Раније се у науци сматрало да је до коначног формирања јеврејског канона дошло на сабору у Јамнији око 100. г. по Хр. Хипотеза потиче од јеврејског научника Х. Греца (H. Graetz). Грец је своју претпоставку заснивао на предању Мишне. То је требало да значи да је ранији троделни канон касније модификован од стране хришћанских теолога. Као што рекосмо, то мишљење је с правом оспорено. Данашња истраживања показују да су хришћански и јеврејски канон коначно уобличени крајем дру-

гог века. Та чињеница баца ново светло на читав проблем. Укратко, уобличавање канона, као и сам настанак и доношење старосавезних књига, има дугу историју. Канон се формирао у оквирима познојудејских заједница, и није био једнообразно линеаран. Ни у доба раног хришћанства није било уобличеног канона. Хришћани су се, заправо, наслонили на александријску традицију и текст Септуагинте, док се касније рабинско јеврејство везало за протомасоретску традицију и јеврејски текст.

Будући да канон у том периоду још није био коначно уобличен, процес се наставио у оквиру заједница које предањски потичу од старог Израила. После пада Јерусалима 70. године по Хр. само две познојудејске заједнице су преживеле катастрофу – хришћанство и фарисејско-рабинско јеврејство. У свакој од њих се „додатно“ развио и уобличио канон. Наравно, канон није тек тако уобличен. Он се темељи на теолошко-херменеутичким претпоставкама одређених заједница. Јеврејски канон је најбоље представио М. Мајмонидес (1135–1204). Он поделу канона на три дела описује сликом три концентрична круга; у средишту је Тора, круг до средишњег припада Пророцима (Н^евиим), а спољашњи круг представљају Списи (К^етувим). Пророци и Списи су коментар Торе, а сам канон је конципиран тако да Закон представља највиши ауторитет – средиште, док су Пророци и Списи силазно рангирани „по степеницу ниже“. Јеврејски канон се сликовито може представити као тростепени амвон; горња степеница је Тора, средња су Пророци и доња Списи. Пророци тумаче и актуализују Тору; исту улогу имају и Списи, с тим што је њихов ауторитет мањи од Пророка. Подела је теолошки осмишљена.

Теолошко-херменеутичка систематизација хришћанског Старог Савеза такође је осмишљена на основним поставкама хришћанске вере. Средиште хришћанског Писма је обећани Месија, Христос. Библија је састављена из два неодвојива дела – Старог и Новог Савеза. Када су у питању старосавезни списи, средишњу улогу имају Пророци. Они најваљују Месију и због тога се налазе на крају Старог Савеза, и служе као спона са Новим Савезом. Канон је структурисан према теолошкој констелацији обећање–испуњење. Сам старосавезни корпус конципиран је у корелацији са новосавезним. У том теолошки осмишљеном процесу поклопиле су се унутрашње структуре књига (делова) оба Савеза: Петокњижје – Еванђеља, историјске књиге – Дела апостолска, мудросне – посланице и пророци – Откривење. Као и структура јеврејског канона, и хришћанска је теолошки осмишљена, и изражава *credo* хришћанске вере.

Дакле, суштина приговора горе представљеној књизи састоји се у томе да је теолошки и научно неутемељено староизраилску литературу систематизовати према кључу јеврејског Танаха, а истовремено је називати Старим Савезом. Наравно, она може бити тако структурисана, али се то тада назива јеврејским Танахом. То је, понављамо, легитимно теолошки и научно. Проблем је када се таква херменеутичка структура староизраилске литературе назива Старим Савезом. Из тог разлога ни такозване девтероканонске књиге нису обрађиване. Један од ненаведених разлога оваквог приступа крије се у томе што је књига углавном урађена кроз призму историјско-критичке методе. То је, у основи, најваљиднији приступ таквој врсти текста. Међутим, суштин-

ски је испуштен канонски приступ, односно канонско разумевање Старог Савеза као хришћанске Књиге. То је највећи недостатак овог приручника, и он се не може третирати само као издвојен случај. Такве и сличне тенденције у старосавезној науци су нарочито присутне када је у питању критика текста, где се неоправдано пренаглашава масоретски текст на уштрб Септуагинте. То посебно важи за немачке библисте. У сваком случају, циљ ове критике је да укаже на то да у библијским наукама треба водити рачуна о основним теолошким концепцијама, јер се оне суштински и вишеструко одражавају како на библијски текст, тако и на његову канонску структуру. Превиђање таквих момената негативно се одражава на саму библијску науку, што је случај и са овом књигом.

Родољуб Кубаић

Конференције Светог Сергија; Недеље литургијских студија

Conférences Saint Serge, Semaines d'études liturgiques, les éditions du CERF, collection «Lex orandi», Paris (1963, 1965, 1967, 1970); C. L. V. Edizioni liturgiche, Roma (1975...2007, 2009.)

Покренута 1953. године од стране архимандрита Кипријана Керна и оца Николаја Афанасјева и католичког литургичара о. Бернара Бота и Бернара Капела, *Литургијска недеља* на Институту Светог Сергија постала је простор за сусрет православних, католичких и протестантских литургичара, где су се по замисли њених оснивача, богослови трију конфесија састајали занимајући се темама од заједничког интереса. Уместо дотадашњих екуменских сусрета на којима се расправљало о међусобним размимоилажењима, идеја Литургијске недеље била је да се у оквирима литургиј-

ког богословља створи простор за изношење различитих литургијских традиција чиме би дошло до међусобног упознавања а самим тим и зближавања међу учесницима. Тако је Институт Светог Сергија у Паризу од 1953. па све до данас, са изузетком 1955. године када је конференција изостала, био домаћин плодних сусрета и међусобне размене између водећих богослова литургичара на западу. Од 1960. године па надаље свака недеља литургијских студија посвећена је једној теми литургијског богословља која се унапред одређује. Од 1961. радове учесника конференција вођених на Светом Сергију издаје Cerf (Париз) у оквиру колекције *Lex orandi*, али прилично нередовно.

Од 1975. одговорност за издавање радова са конференција преузима С. L. V. Edizioni liturgiche (Рим) чиме почиње редовно објављивање зборника литургијских конференција Светог Сергија.

Према томе, од укупно 56 досада одржаних конференција за 57 година, издато је 44 зборника. Почевши од 20. литургијске недеље зборници су издавани редовно закључно са зборником 54. недеље. Теме конференција у досада издатим зборницима су следеће:

«La prière des heures» (8. недеља), 1961. године; «Le dimanche» (9. недеља), 1962; «Noël - Épiphanie, retour du Christ» (10. недеља?) 1963?; «Eucharisties d'Orient et d'Occident» (12/13?), 1965/66? - издато у два тома; «La parole dans la Liturgie» (13/14?) 1966/67? «Le Saint-Esprit dans la Liturgie» (16. недеља), 1969; «L'Économie du salut dans la Liturgie» (17. недеља), 1970; «Liturgie et rémission des péchés» (XX), 1973; «La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie» (XXI), 1974; «Liturgie de l'Église particulière et Liturgie de l'Église universelle» (XXII), 1975; «L'assemblée liturgique et les différents rôles

dans l'assemblée» (XXIII), 1976; «Gestes et paroles dans les divers familles liturgiques» (XXIV), 1977; «La Liturgie expression de la foi» (XXV), 1978; «L'Église dans la Liturgie» (XXVI), 1979; «Le Christ dans la Liturgie» (XXVII), 1980; «La Liturgie: son sens, son esprit, sa méthode» (XXVIII), 1981; «Liturgie, spiritualité, cultures» (XXIX), 1982; «Trinité et Liturgie» (XXX), 1983; «Eschatologie et Liturgie» (XXXI), 1984; «La Mère de Jésus-Christ et la communion des saints dans la Liturgie» (XXXII), 1985; «Saints et sainteté dans la Liturgie» (XXXI-II), 1986; «Les bénédictions et les sacramentaux dans la Liturgie» (XXXIV), 1987; «Liturgie, conversion et vie monastique» (XXXV), 1988; «Liturgie et anthropologie» (XXXVI), 1989; «Liturgie, éthique et peuple de Dieu» (XXXVII), 1990; «La prédication liturgique et les commentaires de la Liturgie» (XXXVIII), 1991; «Mystagogie: pensée liturgique d'aujourd'hui et Liturgie ancienne» (XXXIX), 1992; «Le Mariage» (XL), 1993; «L'Eucharistie: célébration, rites, piétés» (XLI), 1994; «Ordination et ministères» (XLII), 1995; «Liturgie et cultures» (XLIII), 1996; «Liturgie et cosmos» (XLIV), 1997; «Liturgie et charité fraternelle» (XLV), 1998; «L'hymnographie» (XLVI), 1999; «La prière liturgique» (XLVII), 2000; «La Liturgie, interprète de l'Écriture» (XLVIII et XLIX), 2001. и 2002; «Les mouvements liturgiques» (L), 2003; «Les enjeux spirituels et théologiques de l'espace liturgique» (LI), 2004; «L'espace liturgique: ses éléments constitutifs et leurs sens» (LII), 2005; «L'autorité de la Liturgie» (LIII), 2006; «Chrismation et Confirmation, questions autour d'un rite post-baptismale» (LIV), 2007.

Ове године очекује се излазак још два нова зборника конференција одржаних 2008. и 2009. године чије су теме биле „Обреди причешћа“ и „Анамнеза у литургији“.

Конечно, у јуну ове године припрема се 57. литургијска недеља с темом „Литургија и еклесиологија“.

У Конференцијама Светог Сергија узимали су учешће многи знатни богослови. Имена свих овде је немогуће набројати, па ипак од православних учесника поред горе наведених оснивача морамо споменути још и блаженог спомена владуку Касијана, К. Андроникова, оца А. Књазева и владуку Василија Кривошеина, а затим и оца Б. Бобринскоја, оца Н. Озољина, оца Ј. Гечу и професора Андреја Лоског који се до данашњих дана брине о одржавању конференција. Поред професора Института Светог Сергија треба поменути и Ж. Данилеа, Ј. Јеремијаса, Х. Матеоса, Б. Фишера, А. Казела, М. Аранца, М. Мецгера, А. М. Вагнера поред многих других професора како с католичких, тако и с протестантских и англиканских богословских школа, који су давали свој допринос продубљивању заједничких тема литургијског богословља с циљем приближавања хришћана једних другима. Учешће у раду конференција узимали су и православни богослови традиционално православних земаља, међу којима Д. Станилоє, Н. Успенски, као и наши епископи Атанасије Јевтић и Амфилохије Радовић.

Како некада, тако и данас Конференције Светог Сергија непрекинутим ритмом врше своју мисију окупљања богословских снага на заједнички прегалачки рад. Зборници досада издати сведоче о томе. Поједини од њих остаће незаобилазно штиво за сваког озбиљнијег литургијчара. Такође, значајно је да су Недеље Светог Сергија догађај у којем се и даље радо учествује, и што радови који се том приликом представљају уносе увек нову свежину и ново светло у постојећа истраживања. Све ово указује

на непрекинуто интересовање за литургијско богословље као основ живота у Цркви којем несумњиво велики допринос и значај даје Свети Сергије.

Горан Илић Бенке